

Renata Tańczuk

Instytut Kulturoznawstwa, Uniwersytet Wrocławski

Pejzaż dźwiękowy Wrocławia w latach 1945–2010 – projekt badań

W 2010 roku zespół badaczy związanych z Pracownią Badań Pejzażu Dźwiękowego w Instytucie Kulturoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego rozpoczął pod kierunkiem Roberta Losiaka realizację projektu *Pejzaż Dźwiękowy Wrocławia – badania nad audiosferą miasta środkowoeuropejskiego*, finansowanego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach grantu (nr NN116493140). Powierzono mi w nim zadanie przeprowadzenia badań nad recepcją audiosfery Wrocławia przez jego mieszkańców. Efekty prac badawczych podjętych przeze mnie i zespół badaczy, za który byłam odpowiedzialna, zostały opublikowane w 2014 roku w monografii wieloautorskiej *Audiosfera Wrocławia*¹. Zebrany materiał okazał się dla nas niezwykle inspirowający. Analiza blisko tysiąca stron zapisu osiemdziesięciu dziewięciu wywiadów ukierunkowała moje zainteresowania poznawcze na problematykę badań pejzaży dźwiękowych przeszłości oraz procesów transformacji audiosfery. Uważałam, że zespół ukonstytuowany wokół projektu kierowanego przez Losiaka ma doskonale przygotowanie do podjęcia badań nad przemianami pejzażu dźwiękowego Wrocławia w powojennym okresie. W związku z tym zaproponowałam członkom Pracowni podjęcie pod moim kierunkiem prac nad nowym projektem oraz starań o uzyskanie dofinansowania w ramach programów grantowych NCN lub NPRH. Realizacja projektu wymagała udziału wielu specjalistów, a także przeprowadzenia wywiadów, dlatego założyliśmy, że zespół badawczy będzie liczył kilkanaście osób. W opracowaniu wniosku konkursowego wzięli udział: Joanna Gul, Aleksandra Kil, Michał Kasprzak, Robert Losiak, Jacek Małczyński, Albert Miściorak, Sławomir Wieczorek, Kamila Staśko-Mazur. Dodatkowo zaprosiliśmy do współpracy osoby, którym chcieliśmy powierzyć wykonanie określonych zadań, one również wskazywały problemy, które powinniśmy podjąć. Byli to: Stefan Bednarek, Gabriela Gacek, Monika Janowiak-Janik, Pierre Jodlowski, Mirosław Kocur, Patryk Wa-

¹ *Audiosfera Wrocławia*, red. R. Losiak, R. Tańczuk, Wrocław 2014, ss. 402.

siak, Dorota Wolska². W projekcie, który w 2014 roku zgłosiliśmy do konkursu Opus Narodowego Centrum Nauki, nie uczestniczył Pierre Jodłowski, natomiast był on członkiem zespołu składającego wnioski w 2015 roku w konkursie Rozwój 2b Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki³. Nasze starania o sfinansowanie badań nie zostały zwieńczone sukcesem, jednak opinie, które uzyskaliśmy od recenzentów NCN, pomogły nam poprawić wnioski. W konkursie NPRH uzyskaliśmy bardzo dobre recenzje merytoryczne, ale uznano, że koszty są zbyt wysokie. Nasze niepowodzenia związane ze staraniami o pozyskanie środków na realizację projektu oraz zmiana założeń programowych NPRH spowodowały, że postanowiliśmy zrezygnować z udziału w kolejnych konkursach. Decyzja ta nie oznaczała jednak, przynajmniej dla niektórych z nas, rezygnacji z prowadzenia badań nad interesującymi nas zagadnieniami, a przygotowany projekt postanowiliśmy przyjąć jako swego rodzaju program badań naszej Pracowni, który będzie, mam nadzieję, realizowany w najbliższych latach. Poniżej przedstawiam nieco skrócony zapis merytorycznej części wniosku złożonego w konkursie NPRH. Uważam, że wypracowana koncepcja w swych ogólnych założeniach może stać się punktem wyjścia dla badań historii audialnej miast. Być może zainteresowani tą problematyką badacze zechcą ją dalej rozwijać i adaptować do swoich indywidualnych projektów.

Opis projektu:

Pejzaż dźwiękowy Wrocławia w latach 1945–2010

Celem projektu jest opis przemian pejzażu dźwiękowego Wrocławia i jego roli w życiu codziennym, instytucjonalnym, artystycznym mieszkańców w okresie od 1945 do 2010 roku oraz artystyczna interpretacja zebranych materiałów (dźwiękowych, wizualnych, tekstowych) i problematyzacja relacji między audiosferą i ikonosferą jako istotnymi aspektami krajobrazu kulturowego miasta.

Koniec II wojny światowej wyznacza nowy etap w historii miasta, czas jego odbudowy i osuwania przez nowych wrocławian. Kolejnym przełomowym momentem w dziejach Wrocławia jest transformacja ustrojowa i ekonomiczna w roku 1989, której konsekwencje zaczęły być wyraźnie widoczne po roku 2000. Rok 2010, choć nie miał tak istotnego znaczenia jak 1945, został przyjęty jako graniczny, ponieważ symbolicznie zamyka pewien etap. W związku z podejmowanymi przez władze miasta po 2000 roku staraniami o organizację we Wrocławiu wydarzeń o zasięgu międzynarodowym miasto

² Pragnę podziękować wszystkim zaangażowanym w przygotowanie projektu i wniosków konkursowych. Szczególne podziękowania należą się dr. Sławomirowi Wieczorkowi, który zadbał o to, aby składane wnioski spełniały wszystkie wymogi formalne stawiane w konkursach, w których braliśmy udział.

³ W tym zespole z kolei nie było Patryka Wasiaka.

intensywnie modernizowało się. Pierwszą z takich imprez miała być wystawa Expo w 2010 roku. Innymi ważnymi przedsięwzięciami, o organizację których miasto ubiegało się, były: Expo 2012, Euro 2012 i Europejska Stolica Kultury 2016. Przygotowania do tego rodzaju wydarzeń mają znaczenie dla pejzażu dźwiękowego miasta, tworzenia się wspólnoty mieszkańców, przyczyniają się do budowania określonego wizerunku miasta oraz powodują jego przebudowę. Przyjęcie takiej cezury uzasadnia też fakt, że badania nad pejzażem dźwiękowym Wrocławia po 2010 roku zostały już przeprowadzone przez badaczy związanych z Pracownią Badań Pejzażu Dźwiękowego w Instytucie Kulturoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego.

Wrocław jest jednym z tych miast europejskich, które na skutek II wojny światowej oraz nowego ładu politycznego, który po niej nastąpił, uległy prawie całkowitej przemianie. Rozmiary zniszczeń wojennych były tak wielkie, że można powiedzieć, iż po wojnie w miejscu dawnego Breslau powstało niemal zupełnie nowe miasto Wrocław. Odmienny jego charakter wynikał ze zmian w tkance urbanistycznej, ale również był konsekwencją wymiany ludności. Nowi mieszkańcy Wrocławia musieli ukonstytuować się jako wspólnota, oswoić miejsce, w którym przyszło im żyć, odbudować je i na nowo zagospodarować. Powojenny rozwój miasta i życie jego mieszkańców były kształtowane w dużym stopniu nie tylko przez procesy społeczne, kulturowe i cywilizacyjne, ale również były sterowane, szczególnie wyraźnie w okresie PRL-u, przez działania polityczne, ideologiczne. Procesy te miały swój wymiar sensoryczny, w tym audialny, wpływały na specyficzny miejski krajobraz dźwiękowy, ale także podlegały jego wpływowi.

Studia nad zmianami krajobrazu dźwiękowego „obcego miasta”, jakim był Wrocław dla swych nowych mieszkańców po wojnie, pozwolą odsłonić zarówno specyfikę doświadczania tej konkretnej przestrzeni miejskiej, jak i udział zjawisk dźwiękowych, związanych między innymi z praktykami wizualnymi, w procesach jej osławiania, identyfikowania się z nią, kontestowania jej i w rezultacie budowania złożonej tożsamości wrocławian. Umożliwią wskazanie czynników współtworzących *genius loci* miasta, w pierwotnym sensie tego pojęcia, sytuującego go na przecięciu porządku kultury i natury. Pozwolą zidentyfikować globalne procesy społeczne, kulturowe i cywilizacyjne, które współtworzyły charakter krajobrazu dźwiękowego Wrocławia oraz doświadczenie mieszkańców miast krajów byłego bloku komunistycznego.

Podjęte badania będą zmierzały do opisanego powojennego pejzażu dźwiękowego Wrocławia i jego dynamiki. Oznacza to rozwijanie „myślenia sonicznego” o historii miasta, życiu codziennym w nim, jego doświadczaniu i tożsamości mieszkańców. „Myślenie soniczne”, za Jonathanem Sterne’em, rozumiem tu jako perspektywę poznawczą badań nad różnego rodzaju fenomenami, w tym miastem, która ujmuje je w ich związku z dźwiękiem. Zgod-

nie z nią badania nad zjawiskami dźwiękowymi są kluczem do refleksji nad kulturą i jej przemianami, praktykami społecznymi i kulturowymi. Badania te lokują się w obrębie *sound studies* i studiów miejskich oraz *aural history*. Inspirowane są humanistycznymi zwrotami, przede wszystkim: przestrzennym, ikonycznym, performatywnym, afektywnym, oraz antropologią zmysłów i archeologią mediów. Ważną dla nich inspirację stanowi również rozwijana przez Bruno Latoura teoria aktora-sieci, która pozwala na potraktowanie dźwięków jako nie-ludzkich aktorów, będących pełnoprawnymi elementami zbiorowości, współtworzącymi relacje między ludźmi i innymi pozaludzkimi czynnikami, takimi jak rzeczy, rośliny, zwierzęta i przestrzenie. Z tej perspektywy miasto możemy pojmować jako sieć, w której istotną rolę odgrywają zjawiska foniczne⁴ spajające poszczególne jego elementy.

Pejzaż dźwiękowy traktowany jest tu jako istotny komponent miasta, formowany między innymi przez zjawiska foniczne będące rezultatem zarówno intencjonalnych ludzkich działań, jak i działań nieintencjonalnych (ludzkich i pozaludzkich czynników). Jest on nie tylko efektem praktyk mieszkańców i ich habitusu audialnego, ale również formuje ich działania, staje się przedmiotem refleksji, obiektem wartościowania, a co za tym idzie, bywa przedmiotem politycznych zabiegów, jednym z obszarów ingerencji władzy wykorzystującej go do zarządzania życiem obywateli, obszarem, w którym ujawnia się zarówno jej dominacja, jak i wolność od niej. Zjawiska foniczne stanowią ważny element środowiska życia codziennego mieszkańców miasta, mają charakter performatywny niezależnie od tego, czy są tworzone, produkowane i odbierane świadomie, czy nie. Wszystkie one są przedmiotem doświadczenia słuchowego – korporalnego procesu angażującego różne tryby słuchania, percepcji zmysłowej i artykulacji dźwięków⁵. Doświadczenie słuchowe ma swój wymiar refleksyjny, który staje się szczególnie interesujący, gdy znajduje artykulację w tekstach językowych, wizualizacjach i nagraniach. To dzięki nim pejzaż dźwiękowy staje się przedmiotem namysłu, to w nich również ujawnia się jego aksjosemiotyczne ujęcie. Całościowo pojmowany pejzaż dźwiękowy zyskuje swoją czasową i przestrzenną delimitację za sprawą pojawiających się w nim specyficznych zjawisk, które zarazem współokreślają jego tożsamość. Miejski pejzaż dźwiękowy ma również charakter procesualny i heterogeniczny⁶.

Życie codzienne mieszkańców Wrocławia i mikrohistoria miasta są ściśle powiązane z makrohistorią. W badaniach nad pejzażem dźwiękowym trzeba więc uwzględnić wpływ procesów politycznych, przemian społecznych, kulturowych i cywilizacyjnych na życie miasta i jego mieszkańców, modyfikuj-

⁴ Używam tu terminu „foniczny” na określenie całokształtu zjawisk dźwiękowych.

⁵ Zob. C. Birdsall, *Nazi Soundscapes. Sound, Technology and Urban Space in Germany, 1933-1945*, Amsterdam 2003.

⁶ Zob. R. Tańczuk, *Jak brzmi Wrocław? Pejzaż dźwiękowy Wrocławia w relacjach jego mieszkańców*, [w:] *Audiosfera Wrocławia*, s. 243–259.

jących środowisko oraz kształtujących sposoby jego odbioru. Uwzględnienie tych czynników prowadzi do wypracowania wstępnych kryteriów wyboru, swego rodzaju filtru selekcyjnego elementów audiosfery, które powinny być poddane analizie jako *potencjalnie* istotne dla formowania specyficznego pejzażu dźwiękowego danego okresu.

Kontekst politycznych, społecznych, kulturowych i cywilizacyjnych zjawisk i przemian staje się pryzmatem, przez który będzie rekonstruowany krajobraz dźwiękowy. Oznacza to, że badania będą skoncentrowane między innymi na zjawiskach i zdarzeniach fonicznych w przestrzeni miejskiej (np. manifestacje, koncerty, przedstawienia, wydarzenia sportowe), audycjach radiowych i telewizyjnych, kronikach filmowych, których udział był istotny w procesie osvajania „niemieckiego miasta”, nadawania mu „polskiego” charakteru, a także tworzenia wizerunku miasta „socjalistycznego”, „walczącego z władzą”, „nowoczesnego” i ostatnio „wielokulturowego”. Dotyczyć będą wpływu różnych form aktywności kulturalnej i życia artystycznego w tworzeniu specyficznego pejzażu dźwiękowego miasta. Uwzględnić będą rolę nowych technologii dźwiękowych, nośników i odtwarzaczy dźwięku, zmian struktury urbanistycznej Wrocławia oraz miejskich przestrzeni zielonych w tworzeniu i przekształcaniu pejzażu dźwiękowego.

Badany będzie wkład wybranych fenomenów dźwiękowych w propagandę PRL-u, tworzenie określonego charakteru miasta, jego obrazu zgodnego i niezgodnego w pewnym okresie z polityczną linią państwa. W ten sposób podjęte zostanie zagadnienie performatywności dźwięku zarówno w działaniach o charakterze politycznym, propagandowym, jak i w procesach budowania tożsamości miasta i jego mieszkańców. Przy czym zostaną wzięte pod uwagę akty recepcji audiosfery, w których ujawnia się także niezależność podmiotów od działań propagandowych. Kształt pejzażu dźwiękowego Wrocławia w badanym okresie zależał nie tylko od działań władz, wpływ na niego mieli także mieszkańcy, naruszając, niszcząc, wypracowując własne taktyki jego tworzenia, w przeciwieństwie do oficjalnych strategii⁷. Ten podmiotowy wymiar kształtowania pejzażu i jego doświadczania, niekiedy trudny do uchwycenia, jest szczególnie interesujący i będzie analizowany w oparciu o zgromadzone wywiady, źródła autobiograficzne, takie jak dzienniki, pamiętniki, wspomnienia.

Istotnym elementem badań będzie wyznaczenie relacji pomiędzy pejzażem dźwiękowym Wrocławia a twórczością kompozytorską II połowy XX wieku i początku wieku XXI. O jej istnieniu i wadze świadczą dwa sztandarowe przykłady dzieł muzycznych znaczących twórców tego czasu zainspirowanych audiosferą Wrocławia – *Canti di Wratislavia* (1976) na orkiestrę Andrzeja Krzanowskiego oraz *Głosy miasta* (2009) Cezarego Duchnowskiego na orkiestrę symfoniczną, chóry i komputer.

⁷ M. de Certeau, *Wynaleźć codzienność*, przeł. K. Thiel-Jańczuk, Kraków 2008.

tego rodzaju związane będzie zarazem z odpowiedzią na pytanie o charakter obecności elementów pejzażu dźwiękowego w strukturze muzycznej analizowanych utworów. Problem audiosfery i praktyki kompozytorskiej zachowuje swoją ważność także w odniesieniu do tych twórców, którzy nie nawiązywali już wprost do elementów wrocławskiego środowiska dźwiękowego w swoich utworach, ponieważ – dlatego z propozycją Macieja Gołęba – warto przede wszystkim zapytać o wpływ otaczającej ich audiosfery na „psychologiczno-muzyczny profil twórczości”. Innym składnikiem badań muzycznego wymiaru audiosfery będzie namysł nad transformacją znaczeń klasycznych dzieł z historii muzyki, które przez wykonanie na żywo lub odtwarzanie stawały się elementem pejzażu dźwiękowego. Badania tego typu stanowiłyby ważne uzupełnienie podejmowanych w muzykologii od wielu lat studiów nad historią recepcji.

Od lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku w naukach humanistycznych i społecznych mamy do czynienia z intensywnym rozwojem studiów nad zjawiskami dźwiękowymi, ich kulturowo i społecznie uwarunkowaną percepcją i recepcją, historią słuchania i dźwięku, mediami zapośredniczającymi dźwięk i ich wpływem na jego odbiór, a także nad pejzażami dźwiękowymi przeszłości. W obrębie studiów kulturowych wyodrębniona została nawet nowa perspektywa badawcza określana mianem *sound studies*⁸, a badania nad fonicznym wymiarem przeszłości zyskały miano *aural history*⁹. Zainteresowanie problematyką kulturowej i społecznej roli dźwięku i zjawisk akustycznych, przemianami środowiska akustycznego człowieka oraz towarzyszącymi im zmianami sposobów słuchania ma swe źródło przede wszystkim w pracach Raymonda Murraya Schafera i jego współpracowników (np. Barry'ego Truaxa¹⁰), w etnograficznych badaniach Stevena Felda, w jego koncepcji antropologii dźwięku i akustemologii oraz w prowadzonych badaniach audiograficznych.

Ważne miejsce wśród prac podejmujących zagadnienia kulturowej i społecznej roli dźwięku zajmują publikacje poświęcone pejzażom dźwiękowym przeszłości: Alaina Corbina *Village Bells. Sound and Meaning in the 19-century French Countryside (Les closches de la terre, 1994)*; amerykańskich historyków: Marka M. Smitha, *Listening to Nineteenth-Century America* (2001), Richarda Cullena Ratha *How Early America Sounded* (2003), Emily Thompson *The Soundscape of Modernity. Architectural Acoustics and the Culture of Listening in America, 1900–1933*

⁸ *The Sound Studies Reader*, red. J. Sterne, New York 2012; J. Sterne, *The Audible Past: Cultural Origins Reproduction*, Durham, London 2003; T. Pinch, K. Bijsterveld, *The Oxford Handbook of Sound Studies*, Oxford 2012; J. Gerrit Papenburg, H. Schulze, *Pięć pojęć dźwięku. Dyscyplinarne porządkowania i zageszczenia Sound Studies*, przeł. S. Wojciechowski, M. Pasiecznik, „Kultura Współczesna” 2012, nr 1, s. 20–30.

⁹ E. Thompson, *Soundscape of Modernity: Architectural Acoustics and the Culture of Listening in America, 1900–1933*, Cambridge, Massachusetts, London 2004.

¹⁰ Między innymi w: B. Traux, *Acoustic Communication*, Westport, Connecticut, London 2001.

(2004); literaturoznawców: Bruce'a R. Smitha (*The Acoustic World of Early Modern England*, 1999), Johna M. Pickera (*Victorian Soundscapes*, 2003).

Badacze koncentrujący swoją uwagę na miejskim krajobrazie dźwiękowym chętnie studiują jego przemiany w okresie intensywnych zmian modernizacyjnych miast, wprowadzania nowych technologii umożliwiających wzmacnianie, rejestrację i odtwarzanie dźwięków. Interesujące staje się dla nich pytanie o rolę mediów dźwiękowych w kształtowaniu percepcji, doświadczania miasta, tworzenia jego tożsamości fonicznej oraz jej medialnych reprezentacji (zob. Karin Bijsterveld (red.) *Soundscapes of the Urban Past. Staged Sound as Mediated Cultural Heritage*, 2013). Ważną monografią poświęconą pejzażowi dźwiękowemu Düsseldorfu w okresie nazistowskim przedstawiła Carolyn Birdsall (*Nazi Soundscapes. Sound, Technology and Urban Space in Germany 1933–1945*, 2012). Praca ta przynosi wiele inspirujących pod względem metodologicznym i teoretycznym propozycji badania fonicznego wymiaru doświadczania miasta w okresie totalitaryzmu, roli dźwięku w rytuałach politycznych, propagowaniu nazistowskiej mitologii, budowaniu jedności narodowej. Birdsall podjęła też studia nad rolą radia w tworzeniu „wyobrażonej wspólnoty słuchaczy”, formami kontroli sprawowanej za pomocą urządzeń emitujących dźwięk, sposobem kształtowania przez nowoczesne technologie doświadczenia słuchania i określania miejskiej przestrzeni.

Amerykańska muzykolog Denise Von Glahn (2003) z kolei na przykładzie czternastu kompozycji amerykańskich twórców wskazała na istotne oddziaływanie pejzażu dźwiękowego na ich twórczość kompozytorską.

W Polsce badania nad audiosferą rozumianą jako środowisko dźwiękowe człowieka i pejzażem dźwiękowym prowadzone są przede wszystkim przez Sebastiana Bernata, Annę Nacher, Katarzynę Walę, Agatę Staniszkiewicz i zespół badaczy związanych z kierowaną przez Roberta Losiaka Pracownią Badań Pejzażu Dźwiękowego w Instytucie Kulturoznawstwa na Uniwersytecie Wrocławskim¹¹. Efektem ich prac są pierwsze w Polsce publikacje podejmujące kwestie teoretyczne i metodologiczne związane z badaniem środowiska dźwiękowego, kulturowych i społecznych funkcji dźwięku, recepcji audio-sfery. Stanowią one teoretyczną podstawę dla działań edukacyjnych i projektowych w zakresie ekologii akustycznej¹². W ostatnich latach pojawiły się także publikacje nawiązujące do *sound studies* rozwijanych poza krajem (T. Misiak, *Kulturowe przestrzenie dźwięku*, 2013; *Słuchawy. Projektowanie dla ucha, Ekspektywa_1.*, 2014, monograficzny numer „Kultury Współczesnej” (2012, 1).

Badania nad historycznymi pejzażami dźwiękowymi są podejmowane również w Polsce¹³, jednak do tej pory w naszym kraju i na świecie nie prowa-

¹¹ www.pracownia.audiosfery.uni.wroc.pl.

¹² Np. *Audiosfera miasta*, red. R. Losiak i R. Tańczuk, Wrocław 2012; *Audiosfera Wrocławia*.

¹³ Np. B. Brzostek, *Dźwięki i ikonosfera stalinowskiej Warszawy anno domini 1953*, [w:] *Polska 1944/45–1989. Życie codzienne w Polsce 1945–1955. Studia i materiały*, red. M. Głowiński i in.,

dzono tak szeroko zakrojonych studiów nad pejzażem dźwiękowym miasta drugiej połowy XX wieku, a co za tym idzie, nie powstała żadna monografia ukazująca jego przemiany. Nie prowadzono również badań nad przeszłym pejzażem dźwiękowym miasta, których rezultaty i zebrane podczas nich materiały stałyby się przedmiotem artystycznego opracowania. Między innymi z tego powodu prezentowany projekt ma charakter innowacyjny. Planowana instalacja multimedialna, którą przygotuje wybitny francuski kompozytor Pierre Jodlowski, pozwoli na nowe spojrzenie na historyczny miejski pejzaż dźwiękowy, umożliwi pogłębioną refleksję nad relacjami między dźwiękiem, obrazem i słowem, odsłoni napięcia między upamiętniającymi, komunikacyjnymi a estetycznymi aspektami miejskich zjawisk dźwiękowych. Artystyczna „archeologia dźwięków” odsłoni ich mikroskopowy poziom, a rekombinacja brzmieniowej struktury będzie prowadziła do ujawnienia odmiennego wymiaru historycznego pejzażu dźwiękowego miasta.

Badania będą miały charakter interdyscyplinarny i będą prowadziły do wypracowania perspektywy teoretycznej łączącej rozwijane we wrocławskim ośrodku kulturoznawczym podejście do zjawisk kulturowych z wypracowanym w obrębie muzykologii, *sound studies*, *soundscape studies*, komunikacji akustycznej (Barry Truax), *aural history* instrumentarium badań audiosfery i pejzażu dźwiękowego. Badania prowadzone będą więc z oryginalnej, między innymi ze względu na specyfikę rodzimego kulturoznawstwa, perspektywy oraz będą korzystały z najnowszych koncepcji teoretycznych i metodologicznych rozwijanych w obrębie humanistycznych zwrotów. Tak wielokierunkowe studia nad historycznym pejzażem dźwiękowym miasta z pewnością przyczynią się do wypracowania nowych kategorii i metod badań, które uchwycą złożoność multisensorycznego i afektywnego doświadczenia miejskiego krajobrazu oraz relację między jego audialnymi, taktylnymi, wizualnymi, olfaktorycznymi elementami. Co więcej, zgodnie ze wskazaniem kulturoznawczej koncepcji kultury, a także w duchu idei R. Murraya Schafera, przyjęto, że analiza miejskiego pejzażu dźwiękowego będzie uwzględniać jego semiotyczny i aksjotyczny wymiar. Można więc powiedzieć, że

t. 5, Warszawa 2001, s. 11–27; B. Brzezińska, *Zawołania gdańskich domokrażców (1762–1765)*, „Muzyka” 2005, nr 2, s. 45–77; M. Janicki, *Dziewiętnastowieczna fonosfera jako kontekst twórczości Chopina*, [w:] *Chopin w kulturze polskiej*, red. M. Gołąb, Wrocław 2009; M. Janicki, *Polityka i grające tabakierki. Chopin a fonosystem*, [w:] *Dźwięk w krajobrazie jako przedmiot badań interdyscyplinarnych*, red. S. Bernat, „Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG”, 2008, nr 11, s. 241–252; M. Szymańska-Ilnata, *Metoda badania wspomnień dźwiękowych na przykładzie mieszkańców warszawskiej Pragi*, „Glissando” 2011, 18; M. Szymańska-Ilnata, *Zmiany w pejzażu dźwiękowym warszawskiej Pragi w XX wieku na podstawie wspomnień jej mieszkańców*, [w:] *III Ogólnopolski zjazd studentów muzykologii. Materiały pokonferencyjne*, red. M. Bogucki, E. Schreiber, W. Winiszewska, Poznań 2012, s. 154–167; A. Sumorok, *Słyszenie socrealistycznej architektury? Kilka uwag o audiosferze*, [w:] *Muzyka w sztukach wizualnych XIX–XXI wieku*, red. J. Guzy-Pasiak, Warszawa 2013, s. 209–226; zob. również monograficzny numer „Muzyki” poświęcony pejzażom dźwiękowym przeszłości („Muzyka” 2014, nr 1).

projekt zaowocuje rekonstrukcją historycznej „sonotopografii”¹⁴, dla której kwestie znaczeń i wartości są szczególnie istotne. Innowacyjną stroną projektu jest także analiza zjawisk dźwiękowych pod kątem różnych ich funkcji społecznych: integrujących, różnicujących, homogenizujących, a także kulturowych i artystycznych. Pozwoli to na zrozumienie złożonego zjawiska kulturowego, jakim jest proces tworzenia tożsamości miasta, w którym biorą udział różni aktorzy.

Badania przemian pejzażu dźwiękowego naświetlą powiązania między miejską przestrzenią, doświadczeniem audialnym a poczuciem tożsamości mieszkańców oraz ukażą znaczenie zjawisk fonicznych w polskim miejskim życiu społecznym i kulturalnym po II wojnie światowej, w kształtowaniu praktyk słuchania i przestrzeni miejskich. Dostarczą wiedzy na temat czynników wpływających na zmiany pejzażu dźwiękowego miast oraz sposobów reprezentacji miejskiego pejzażu dźwiękowego w przekazach medialnych i tekstach autobiograficznych, przyczynią się również do zainicjowania studiów nad zbiorową pamięcią audialną.

Prezentowany projekt rozpocznie polskie badania nad historycznymi pejzażami dźwiękowymi miast, które zachowując swoją lokalną, kulturową odmienność, odzwierciedlają procesy globalne. Rezultaty przeprowadzonych badań nad znaczeniem zjawisk fonicznych w miejskim życiu społecznym i kulturalnym po II wojnie światowej z pewnością będą interesujące dla studiów, także porównawczych, nad dynamiką pejzaży dźwiękowych i procesami tożsamościotwórczymi innych miast postkomunistycznych Europy Środkowej.

Podjęte badania będą miały w znacznym stopniu charakter idiograficzny. Nie będą jednak prowadziły do pełnego opisu pejzażu dźwiękowego Wrocławia. Praca taka jest niewykonalna, co przyjmują badacze pejzażu dźwiękowego, dokonując bardziej selektywnych jego opisów. Pejzaż dźwiękowy Wrocławia w badanym okresie oraz jego przemiany zostanie zaprezentowany przez studia poświęcone wybranym zjawiskom. W projektowanych badaniach uwaga zostanie skoncentrowana na tych fenomenach fonicznych, które określały swoistość pejzażu dźwiękowego Wrocławia oraz były splecione z całokształtem doświadczenia mieszkańców miasta. Splecenie to ujawnia się w przyjmowanych postawach wobec tych zjawisk, artykułowanych w różnego rodzaju wypowiedziach i podejmowanych wobec nich działaniach. Z tego powodu o ostatecznym wyborze zjawisk poddanych szczegółowemu badaniu przesądzą badania archiwalne i wywiady.

Badania będą przebiegały w kilku etapach. W pierwszym zostaną przygotowane wytyczne dotyczące gromadzenia materiału archiwalnego. Założono, że materiał ten powinien dotyczyć zdarzeń i zjawisk dźwiękowych związanych z: a) procesem osvajania Wrocławia przez jego mieszkańców i władze; b) socjalistycz-

¹⁴ E. Rybicka, *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich*, Kraków 2014, s. 250.

ną polityką i propagandą PRL-u zmierzającą do nadania pejzażowi dźwiękowemu miasta charakteru socjalistycznego i robotniczego; c) oporem wobec władzy i wywrotowym kształtowaniem pejzażu dźwiękowego Wrocławia oraz z prywatnymi i publicznymi przestrzeniami, w których pejzaż dźwiękowy miasta był doświadczany jako neutralny politycznie; a także: d) wpływających na nadanie pejzażowi dźwiękowemu Wrocławia charakteru rozpoznawanego jako typowy dla miasta nowoczesnego; e) wyznaczających zasadnicze zmiany pejzażu dźwiękowego po roku 1989. Ustalono również, że zbierane materiały powinny dotyczyć: miejskich performansów (między innymi obchody świąt państwowych i religijnych, manifestacje, wiece, protesty, defilady, koncerty, przedstawienia, wydarzenia sportowe); obecności mediów i urządzeń odtwarzających dźwięki w przestrzeniach publicznej i prywatnej; wpływu zrealizowanych projektów urbanistycznych i architektonicznych na pejzaż dźwiękowy miasta; audialnego wymiaru przestrzeni wybranych instytucji państwowych (np. szkoły, zakłady pracy); medialnych reprezentacji miasta eksponujących jego wymiar audialny.

Badania realizowane będą w oparciu o analizę różnego rodzaju źródeł archiwalnych – audiowizualnych, audialnych, archiwów radiowych i telewizyjnych, czasopism, tekstów wspomnieniowych, literackich. Źródła będą zbierane między innymi w Archiwum Akt Nowych, w archiwach Polskiego Radia i Telewizji, w Narodowym Archiwum Cyfrowym, w Archiwum Radia Wrocław, Archiwum Wytwórni Filmów Fabularnych i Dokumentalnych (Archiwum Filmowe), Archiwum Państwowym oddział we Wrocławiu, Instytucie Pamięci Narodowej, w Dziale Rękopisów Biblioteki Ossolineum we Wrocławiu, archiwach wybranych instytucji życia publicznego Wrocławia (szkoły, teatry, zespoły artystyczne).

Zostaną też przeprowadzone wywiady pogłębione, częściowo ustrukturyzowane, z mieszkańcami Wrocławia, których można określić mianem „świadków nausznych” (*earwitness*)¹⁵. Zebrane wywiady będą dotyczyły wspomnień dźwiękowych mieszkańców, ich indywidualnych obrazów minionego pejzażu dźwiękowego miasta. Staną się istotnym materiałem wspomagającym rekonstrukcję obrazu pejzażu dźwiękowego zachowanego w pamięci mieszkańców, momentów jego zmian doświadczonych i zapamiętanych. Pozwolą również śledzić „afirmatywny rezonans”¹⁶, jaki budziły elementy pejzażu dźwiękowego. Zbieranie materiałów oraz badania będą prowadzone zgodnie ze wskazaniami teorii ugruntowanej. Takie podejście umożliwi dokonanie wyboru zjawisk do dalszej szczegółowej analizy, podczas której na podstawie materiału źródłowego budowane będą kategorie badawcze oraz teorie¹⁷.

¹⁵ R.M. Schafer, *The Tuning of the World*, New York 1977; B. Traux, *Acoustic Communication...*, s. 19–21; C. Birdsall, *Nazi Soundscapes...*, s. 11–13.

¹⁶ Termin „afirmatywny rezonans” (*affirmative resonance*) wprowadziła Carolyn Birdsall. Zob. *Ibid.*, s. 31–65.

¹⁷ K. Charmaz, *Teoria ugruntowana. Praktyczny przewodnik po analizie jakościowej*, przeł. B. Komorowska, Warszawa 2009.

Kulturoznawcza interpretacja przekazów medialnych dotyczyć będzie reprezentacji dźwiękowej Wrocławia i jego pejzażu. Będzie prowadziła do wskazania sposobów tworzenia tej reprezentacji w przekazach radiowych, audiowizualnych i tekstowych wraz z ich semiotycznym i aksjotycznym wymiarem, co, jak można założyć, pomoże wskazać znaki przemian tożsamości miejskiej i pejzażu dźwiękowego.

Analizie zostaną poddane także reprezentacje audialne, audiowizualne, wizualne oraz tekstowe rytuałów politycznych, manifestacji, publicznych obchodów świąt i wydarzeń istotnych dla pejzażu dźwiękowego miasta. Tego typu analizy będą zmierzały do uchwycenia performatywnego wymiaru dźwięku. Zwrócenie uwagi na performatywny wymiar zjawisk dźwiękowych nie oznacza pominięcia innych elementów kształtujących doświadczenie miasta. Ponadto istnieje zasadnicza korelacja między percepcją słuchową a innymi zmysłami. Doświadczenie pejzażu dźwiękowego zapośredniczone jest przez całe ciało, habitus, kompetencje kulturowe oraz zależy od sieci ludzkich i nie-ludzkich aktorów tworzących przestrzeń miasta. Warto powtórzyć za Elżbietą Rybicką, „iż choć dominantą krajobrazu dźwiękowego jest audytywność, to percepcja ma często charakter polisensoryczny – łączy wrażenia akustyczne, olfaktoryczne, wzrokowe, dźwięk, zapach i obraz, tworząc całościowy spłot stanowiący o specyfice miejsca”¹⁸.

W prowadzonych badaniach wykorzystywane będą wypracowane już przez badaczy kategorie analiz pejzażu dźwiękowego, sposobów jego reprezentacji, dyskursywizacji oraz kategorie badań recepcji doświadczeń audialnych jednostek i wspólnot. Będą to: audiosfera, przestrzeń dźwiękowa, prywatna przestrzeń dźwiękowa, publiczna przestrzeń dźwiękowa, melosfera, sonosfera, fonosfera, pejzaż dźwiękowy lo-fi i hi-fi, afirmatywny rezonans (*affirmative resonance*), dźwięki stanowiące tło (*keynote sounds*), markery dźwiękowe – dźwięki specyficzne dla danego środowiska (*soundmarks*), sygnały dźwiękowe (*signal sounds*), obrazy dźwiękowe (*sonic icons*), toposy słuchowe (*auditory topoi*), wspólnota akustyczna (*acoustic community*), wyobrażona wspólnota słuchająca (*imagined listening community*), świadek nauszny (*earwitness*), doświadczenie słuchowe (*auditory experience*), wyobrażenia słuchowa (*auditory imagination*).

W trakcie czynności badawczych weryfikacji zostaną poddane hipotezy: o wpływie przyjętych projektów odbudowy miasta oraz realizowanych planów urbanistycznych na zmiany pejzażu dźwiękowego i jego specyfikę; o wpływie zwrotów politycznych na przemiany pejzażu dźwiękowego Wrocławia (pojawia się tu pytanie, czy zmiany te rzeczywiście pokrywają się ze zmianami politycznymi, czy może mają odmienną dynamikę, wyznaczaną przez inne czynniki, np. technologie dźwiękowe); o istotnym politycznym jego wymiarze w okresie PRL-u; o znaczeniu życia artystycznego i aktywności kulturalnej mieszkańców dla pejzażu dźwiękowego Wrocławia i jego zmian oraz o jego oddziaływaniu na prakty-

¹⁸ E. Rybicka, *Geo-poetyka...*, s. 253.

ki artystyczne (ze szczególnym uwzględnieniem dzieł muzycznych); o wpływie technologii dźwiękowych na pejzaż dźwiękowy i jego transformacje. Weryfikowane będą również hipotezy: o świadomym podejmowaniu działań mających na celu neutralizację, destrukcję nieakceptowanego, narzucanego przez władze wymiaru audialnego i wizualnego środowiska życia wrocławian; o trwałości pewnych elementów pejzażu dźwiękowego, świadczących o jego lokalnej swoistości; o tożsamości, odmienności wrocławskiego pejzażu dźwiękowego i wreszcie o roli pejzażu dźwiękowego w kształtowaniu tożsamości wrocławian, stanowieniu różnych wyobrażonych wspólnot akustycznych; o względnej autonomii fonicznego aspektu pejzażu miejskiego względem aspektu obrazowego.

Weryfikacja hipotez wymaga:

- przygotowania wytycznych dotyczących gromadzonego materiału archiwalnego oraz kwestionariusza wywiadu pogłębionego, przeprowadzenia badań pilotażowych i zebrania wywiadów;
- identyfikacji na podstawie wywiadów typów obrazów pamięciowych pejzażu dźwiękowego Wrocławia, kategorii zdarzeń i zjawisk dźwiękowych tworzących pejzaż dźwiękowy oraz momentów jego zmian;
- określenia udziału zjawisk dźwiękowych i sposobów ich wykorzystywania przez różne podmioty (instytucje publiczne, wspólnoty, grupy społeczne, indywidualnych mieszkańców) w procesie zakorzeniania się i identyfikowania się z Wrocławiem, budowania wspólnoty miejskiej;
- wskazania oraz opisu zjawisk i zdarzeń dźwiękowych kształtujących pejzaż dźwiękowy Wrocławia jako „znany”, „polski”, „socjalistyczny”, „nowoczesny”, „wielokulturowy” w ich relacji z innymi elementami krajobrazu kulturowego miasta (przede wszystkim wizualnymi i taktylnymi), dźwięków subwersji, dźwiękowych praktyk oporu wobec różnego rodzaju form „imperializmu dźwiękowego”; rozpoznania przestrzeni pejzażu dźwiękowego neutralnego politycznie oraz taktyk fonicznych mieszkańców i sposobów tworzenia prywatnych przestrzeni fonicznych;
- rozpoznania zdarzeń i zjawisk dźwiękowych tworzących i specyfikujących publiczne przestrzenie foniczne oraz czynników różnicujących pejzaż dźwiękowy, np. genderowo, klasowo, etnicznie;
- wskazania aksjotycznych i semiotycznych aspektów pejzażu dźwiękowego Wrocławia, jego istotnych performatywnych zdarzeń i zjawisk oraz zakresu ich autonomii wobec zjawisk wizualnych;
- identyfikacji form aktywności kulturalnej, życia muzycznego i artystycznego wpływających na pejzaż dźwiękowy miasta oraz elementów pejzażu dźwiękowego wpływających przede wszystkim na twórczość muzyczną (artystyczną, ludową, popularną); rozpoznania znaczących dla pejzażu

- dźwiękowego Wrocławia form miejskich performansów;
- rozpoznania roli mediów w kształtowaniu pejzażu dźwiękowego Wrocławia, jego toposów w przekazach medialnych oraz jego literackich i autobiograficznych reprezentacji;
 - rozpoznania wpływu na pejzaż dźwiękowy Wrocławia realizowanych po 1945 roku planów urbanistycznych;
 - wskazania punktów zwrotnych w historii pejzażu dźwiękowego Wrocławia, a także czynników kulturowych, społecznych, cywilizacyjnych wpływających na jego zmiany.

Badania nad przeszłym pejzażem dźwiękowym Wrocławia są z pewnością studiami nie tylko nad zjawiskami społecznymi i cywilizacyjnymi, ale także nad fenomenami kulturowymi i życiem kulturalnym tego miasta. Uczestnicy projektu podejmą między innymi studia nad wpływem audiosfery i pejzażu dźwiękowego na rodzimą twórczość muzyczną oraz nad oddziaływaniem praktyk artystycznych (performerów i muzyków) na audialny wymiar miejskiego krajobrazu kulturowego. Ważnym efektem projektu będzie pierwsza w Polsce monografia powojennego pejzażu dźwiękowego polskiego miasta, włączająca polską humanistykę w rozwijające się *sound studies* i badania nad kulturą dźwięku. Wśród polskich ośrodków akademickich nie ma placówki badawczej o typowym profilu *sound studies*, więc tym bardziej cenne jest przedsięwzięcie rozwijające współpracę interdyscyplinarną (kulturoznawstwo, muzykologia) i zapoczątkowujące badania tej problematyki z uwzględnieniem zarówno perspektywy i metodologii kulturoznawczej, jak i muzykologicznej, etnomuzykologicznej oraz studiów z zakresu *sound studies* i *soundscape studies*.

Badania przyczynią się do rozwinięcia oraz stworzenia nowych kategorii i metodologii badań historycznych pejzaży dźwiękowych miast i audialnego doświadczenia miasta drugiej połowy XX wieku i początku XXI wieku. Mimo że dotyczą pejzażu dźwiękowego Wrocławia, to możliwe będzie wykorzystanie ich rezultatów do badań nad znaczeniem zjawisk fonicznych w miejskim życiu społecznym i kulturalnym po II wojnie światowej w innych miastach postkomunistycznych Europy Środkowej. Dodać należy, że właśnie badania nad pejzażem Wrocławia, miasta, którego polski charakter kształtowano po II wojnie, mają zasadnicze znaczenie dla studiów nad współczesną polską kulturą.

Zgromadzone materiały źródłowe mogą okazać się użyteczne w dalszych studiach nad zmianami percepcji zmysłowej przestrzeni miejskiej, czynnikami kształtującymi doświadczenie miasta i procesami identyfikacji z miastem. Rezultaty badań mogą być również interesujące dla artystów działających w przestrzeni publicznej Wrocławia i podejmujących tematykę tożsamości mieszkańców, badaczy sztuki, zainteresowanych wpływem audiosfery na

twórczość, oraz wrocławian ciekawych historii swojego miasta. Przygotowane publikacje przyczynią się do wzrostu świadomości wagi dźwiękowego wymiaru środowiska życia oraz wartości dźwiękowego dziedzictwa kulturowego.

Nie sposób przecenić znaczenia dla współczesnej humanistyki budującej pomosty między nauką i sztuką udziału w projekcie znakomitego artysty, kompozytora Pierre'a Jodlowskiego, którego instalacja multimedialna będzie propozycją nowego spojrzenia na historyczny miejski pejzaż dźwiękowy, umożliwi pogłębioną refleksję nad relacjami między dźwiękiem, obrazem i słowem. Można powiedzieć, że artyście współpracującemu ściśle z badaczami przyznane zostały role interpretatora, tłumacza i krytyka zebranych źródeł i przeprowadzonych analiz.

Postscriptum

Od momentu złożenia przedstawionego projektu minęły już prawie dwa lata. W tym czasie znacznie rozwinęło się środowisko badaczy, także polskich, zainteresowanych zwrotem dźwiękowym we współczesnej humanistyce, *sound studies*, *soundscape studies*, *auditory history* i lista pozycji bibliograficznych ważnych dla projektu musiałaby zostać uzupełniona. Przedstawiony tu projekt zaczęłam realizować w pewnym stopniu wraz ze Sławomirem Wieczorkiem, z którym w listopadzie 2016 roku zorganizowałam międzynarodową konferencję *The Urban Soundscape of 1945*. Konferencja poświęcona była problemom rekonstrukcji pejzaży dźwiękowych europejskich miast w roku 1945 oraz badaniom nad ich recepcją, waluacją, reprezentacjami w literaturze pięknej, tekstach autobiograficznych, filmie¹⁹. Rezultaty naszych badań przedstawiliśmy w wystąpieniu konferencyjnym: *The 1945 Soundscape of Wrocław in the Accounts of Its Postwar Inhabitants*. Planujemy również opublikowanie monografii wieloautorskiej poświęconej pejzażowi dźwiękowemu miast w roku 1945, w której znajdują się niektóre z artykułów zaprezentowanych podczas konferencji.

¹⁹ Szczegółowy program konferencji dostępny jest na stronie: <http://pracownia.audiosfery.uni.wroc.pl/dzialania/konferencje/the-urban-soundscape-of-1945/>.